

ПРЕКРАСНОДУШНІСТЬ ПОСЕРЕД ЖАХІТТЯ

Спогади Юрія Шевельова, вперше оприлюднені в другій половині 2001 р., стали й не стали тоді сенсацією в інтелектуальному житті України. Авторова приятелька Оксана Забужко, аж у червні 2002 р. допавшись до цього “двоєтомища” в Нью-Йорку, читала його вечорами й відкривала, за її словами, незнаного собі Шевельова: “«ну, конспіратор!» — ахала раз у раз”¹⁾. Наприклад, тільки з цих спогадів вона дізналася, що Шевельов народився з німецьким прізвиськом Шнейдер, а мати його з дому мала так само німецьке прізвисько Медер²⁾. З того ж джерела врешті стало відомим справжнє місце народження Шевельова: Харків (а не польська Ломжа, що її називано в усіх дотогочасних довідкових виданнях). Охочих знати більше про Шевельова під ту пору не бракувало; його постать викликала щире захоплення в багатьох, але й була оповита напівтаємницею: тільки якісь фрагменти його життя були розкриті в низці газетних і журнальних інтерв’ю, тільки частина його наукового й есеїстичного доробку була передрукована в Україні. Мовознавці тоді лише з чуток знали про пляни видання в українському перекладі його архіву — «Історичної фонології української мови». Задовго до виходу друком спогадів так само ходили чутки про них³⁾ — і то було очікування якогось мало не одкровення: звідти мала прийти правда про самого автора, про його час і про сучасників.

Видаана книжка перевершила всі сподівання, вразивши не тільки змістом, а й пружним, захопливим стилем, що не давав від неї відірватися. Пригадую, як на мою катедру української мови в Харківському Педагогічному Університеті одного дня восени 2001 р. зайшла її завідувачка Лідія Лисиченко і з порогу зверну-

---

¹⁾ *Забужко О., Шевельов Ю.* Вибране листування на тлі доби: 1992–2002. З доданими творами, коментарями, причинками до біографії та іншими документами. — Київ: Висока полиція; Факт, 2011. — С. 315.

²⁾ Див. там-таки. — С. 14.

³⁾ Див. там-таки. — С. 307.

Docendo discimus

(за Л. А. Сенекою¹⁾)

Коли наближаються терміни й строки, у людини, перед розпадом тієї тимчасової єдності, що дану людину становить, виникає бажання лишити по собі слід. Якщо життя було не творче, плакаться ілюзія продовження себе в дітях. Творче життя, що не було простим існуванням, а ставило перед собою якесь завдання, хай ілюзорне, пробує зробити підсумок своєї діяльності, окреслити вагу свого життєвого завдання, труднощі в його досягненні, радість здобутку. Людина сідає за писемний стіл, щоб писати, або за друкарську машинку, щоб друкувати. Дарма, що в писанні невірна рука вже виводить літери, що розбігаються або збігаються незалежно від бажання, а в машинці вони пропускаються, переставляються, плутаються. Та як же зникнути без сліду, як не втілити себе в інших, молодших, життєздатних?

Мені такі ілюзії чужі. Життя неповторне і невідтворне. Самооцінки й спогади можуть бути високої широти й віри, у них ніхто не перевтілиться і в них не повірить. Одні поглянуть на рукопис чи книжку і скажуть, що нема часу й сенсу їх читати. Другі, нудьгуючи, перегорнуть сторінки, аби прогаяти час. Прийде самовпевнений вісімнадцятилітній молодик, що все знає і понад усім озирає світ, і напише про них статтю або дисертацію, де викриє нищість і забріханість автора, доведе, що його щирість — поза, а поза — щирість. За яких сто років і цього не буде. Мова буде застарілою й неоковирною, нормальний читач уже того не торкатиме, учений фахівець підрахує, скільки разів ужито однієї граматичної форми чи синтаксичної конструкції, не звертаючи уваги на зміст і чуття. А потім уже взагалі ніхто того не братиме до рук і не розумітиме, як сьогодні клинопис Вавилону. Життя не можна зробити безкоштовним, і людина не перевтілюється духово в іншу людину. Життя не було б життям, якби на нього не чатувала смерть. Є терміни і строки, і їх не перейти.

*Лл. 39. Юрій і Віра
Шевельови. Харків.
Світлина 1914 р.
Архів-музей УВАН
ім. Дмитра Антоновича*

гренями. Десь 1923 року почався її роман з Анатолем Носовим¹⁾, і заносилося на одруження. Але навесні 1925 року вона застудилася, дістала запалення легенів, воно перейшло в гнійний плеврит, Віра перенесла дві операції, але ніщо не помагало, і 8 травня вона померла. Три місяці мати провела з нею в лікарні, в окремій кімнаті для них двох — тоді лікарні ще мали елемент людяности, від якого тепер не лишилося нічого, надто в Америці. Мати була для неї ці три місяці найкращою доглядачкою й сестрою, і втрата Віри була для неї справжньою трагедією Ніуби²⁾: четверо дітей, оточених палкою любов'ю, зникли одне за одним, безглуздо і наче в знуцанні з життя й материнських болів.

Я не любив Віри, правдоподібно, ревнував її до матері, і вона, либонь, також. Не раз Віра жадала від матері більшої суворости супроти мене й дорікала за потурання. Але мати не потурала: лю-

Лл. 68. Обкладинка
«Ілюстрованої
історії України»
Михайла Грушевського
(видання 1921 р.)

Серед книжок, що їх подарував сестрі Толя, була «Ілюстрована історія України» Михайла Грушевського¹⁾. Слайд моєї пам'яті: сіра коленкорова оправа книжки, на ній чорні стилізовані літери прізвища автора й назви книги, чорний козак з червоною плямкою одержі чи то головного вбрання. Якось сталося, що я з Толею були самі в комірці “для прислуги”, на столику лежала книжка Грушевського, і це навело мене на думку про мову, якою вона була написана (хоч самої книжки я тоді не читав). Ніби роблячи велику послугу Толі, я сказав щось про те, що, правда, українська мова існує (велика поступка з мого боку!), але вона не красива (акт агресії з мого боку), мовляв, на що ж її вживати, коли

вона така! Я сподівався гострої відповіді, лекції, нотації, вибуху гніву. Але Толя спокійно відповів:

— Мова, якою говорять мільйони людей, не може бути некрасива.

І ця врівноважена відповідь стала для мене тим, чим було видіння Бога в розчиненому небі Савлові. Ми не сварилися, дальші розмови, пізніше, були без згадки про цю. Але я досі пам'ятаю його обличчя тоді, точнісінько таке, як дивиться тепер на мене з його фота, єдиного, що збереглося: високе медерівське чоло, прямий медерівський ніс, великі медерівські вуха, тонкі губи, але не медерівські густі (козацькі!?) брови, чорні, і вдумливий погляд карих очей, не медерівських сіроблакитних. Через перенісся пенсне з дашком, передреволюційне, такі тоді вже переставали носити, чорна краватка, білий комірець. У ті роки плебеїзації Толя зберігав вигляд інтелігента, не демонстративно, а тому, що він такий був. Сьогодні я певний, що саме так він виглядав під час нашої короткої розмови в нашій комірчині “для прислуги”. А може, це вже аберація пам'яті, яка підсуває фотографію, наявну тепер, у минулі події? Не думаю, але може. Для мене важить, що таким він тоді мені виглядав.

з західніх авторів — «Коронний злодій»¹⁾ Г. Бергстедта, данського автора, «Свята Йоана» Б. Шова, обидві “антиклерикальні”, і «Гендлярі славою»²⁾ М. Паньйоля), до того треба додати «Камінний господар» Лесі Українки — не знати, виставлений, щоб показати Віктора Петіпа чи щоб продемонструвати антифевдальні тенденції (як потрактовано трагедію Лесі Українки). Усе це було більш-менш на межі пристойности, але не вище від того. Не рятувало й те, що на кілька з цих вистав замість звичайного в франківців сіренького М. Драка³⁾ на оформлювача запрошено незмірно оригінальнішого Анатолія Петрицького. Але, власне, строкатість репертуару й запрошення гостей найрізноманітнішого характеру тільки підкреслювали брак власного обличчя франківців.

Ил. 84. Анатоль Петрицький. Світлина 1930-х рр.

В Опері система гостей була не тільки пристосуванням до глядача, а й конечною потребою, бо традицій стаціонарного українського оперного театру взагалі не було. Запрошувано з Москви Леоніда Собінова⁴⁾, колись тенора великої слави, але тепер уже, власне, старого, гладкого й майже безголосого — для нього навіть поставлено «Льонгрін», забуваючи про немодний тоді містицизм цієї опери, запрошено для «Аїди» навіть німця Фріца Штідрі⁵⁾, запрошено — і це мало більше значення — режисера Й. Лапіцького, що перед революцією виступав у Петербурзі провідником ідеї перетворення опери на музичну драму і тепер здійснював цю ідею в нетрадиційному для Харкова репертуарі («Долина» д'Альбера, «Намісто Мадонни» Вольфа-Феррарі, але також у «Снігуроньці»⁶⁾ Рімського-Корсакова й уже згаданому «Льонгрінові»). Серед співаків відзначалися монументальна М. Литвиненко-Вольгемут⁷⁾, що, здавалося, готова була поглинути свого партнера коли він опинявся в її обіймах, а був ним найчастіше Кученко⁸⁾, а згодом, від 1926 року, Микола Середа⁹⁾, що швидко став новим ідолом своїх “психопаток”. Була ще спроба “українізувати” не тільки мовно, а й зорovo «Князя Ігоря» Бородіна, був балет, якому були чужі всякі експерименти і де танцівники й балерини, включно з при-

*Ил. 85. Сцена з вистави «Газ» за Георгом Кайзером.
Режисер — Лесь Курбас, художник — Вадим Меллер.
Мистецьке об'єднання «Березіль». Київ. Світлина 1923 р.*

*Ил. 86. Сцена з вистави «Золоте черево» за Фернаном Кромелінком.
Режисер — Лесь Курбас, художник — Вадим Меллер.
Театр «Березіль». Харків. Світлина 1926 р.*

З Зайцем я так ніколи й не зустрівся на розмову, з Лавріненком доля мене зблизила страшного 1933 року, коли він працював у «Вістях», а я був у нього співробітником — театральним рецензентом, а тоді знову, в часи війни, починаючи від 1943 року, коли він уже відбув своє заслання й недавно одружився.

Ще менше я знав студентів з молодшого річника. Там виділялося двоє професорських дітей, Андрій Білецький¹⁾, син Олександра²⁾, і Роман Самарін³⁾, син професора (російської літератури) Михайла Самаріна⁴⁾, який у нас, однак, не викладав. На сірувато-селянському тлі свого річника вони впадали в око і манерою поведінки, і виглядом — краще одягнені, з кращими манерами, напевне з кращою ерудицією, — але останнє тільки здогад, особистих контактів я з ними не мав. Молодий Білецький уже тоді мав подовгасте обличчя інтелігента, те, що англійською мовою зветься *egghead*⁵⁾, молодий Самарін був добродушніший і кругломордий. У дальшому Андрій Білецький шугнув до науки, найвіддаленішої від поточної політики, — до клясичних мов, хоч і там не зовсім уникнув вимог ортодоксальності. Він лишився далеко позаду свого батька, але зробив пристойну академічну кар'єру, граючи на ерудиції й остеронь надміру оригінальності. Роман Самарін лишився вірний фахові свого батька — історії російської літератури, опинився згодом у Московському Університеті і несподівано для всіх став партійно-марксистським ортодоксом і запеклим обвинувачем усіх відмінних, можливо через стадію сексотства. Але і його я знав тільки з вигляду. Мої студентські роки минули серед тих тридцятьох, що їх доля з'єднала в наборі 1927 року.

Якщо можна ставити епіграфи не тільки до літературних творів, а й до людей, до більшої частини моїх співкурсників можна було б поставити епіграфом — “Чорнозем підвівся і дивиться в очі”. Це були селюки з Лівобережжя, найбільше з Полтавщини в традиційних межах, включаючи Роменщину (роменська група казала *дёржава* замість *держáва*, казала вперто, що мене тоді дуже дратувало). Вони говорили, природно, українською мовою, але

Лл. 92. Юрій Лавріненко.
Харків. Світлина 1929 р.

щось говорив, його ніхто не слухав. Безперервно він підносив руку до окулярів, ніби намагаючися приладнати їх, хоч вони зовсім не спадали. Це був нервовий рух, беззмістовний і безцільний. Зарослий бородою й бакенбардами, він попри це був наче мала дитина. Це був наче штучно вигаданий зразок ученого-дивака. Чи не найбезпорадніша людина, яку я будь-коли знав, він ледве чи здавав собі повністю справу з того, що діялося навколо. У другого залишка старого Університету Веретєнікова нова університетська дійсність викликала зневагу й погано прихований гнів; Ріттер був повен доброї волі, але він був як риба на березі. Усе це не перешкодило його арештові в чистках тридцятих років. Не знати, що йому закидали: шпідонаж для нацистської Німеччини (бо він знав німецьку мову)? Пантюрізм (бо він належав до знищеної тоді української Асоціації Сходознавства, будучи санскритологом)? Ледве чи він розумів обвинувачення. Кожний слідчий міг приписати йому будь-який злочин. Кожний урка міг забрати в нього всі харчі і одягу. Оповідали, що він помер у в'язниці, не дочекавшись кінця слідства й вироку. Мабуть, це була правда. Було йому, коли розкрито його злочинну антирадянську діяльність, десь 66 років.

Третім і останнім професором, що прийшов до нас з Імператорського Харківського Університету, був Олександр Білецький, найблискучіша в нас постать, оракул і кумир студентства, ерудит і вітія, певними рисами — харківський відповідник київському Миколі Зерову¹⁾. Олександр Іванович провадив курси історії західноєвропейських літератур, російської літератури і теорії літератури. У нас він провадив останній (однорічний) і передостанній (дворічний). Олександр Іванович ніколи не знижувався до того, щоб замовляти й заслухувати студентські доповіді. Для цього в нього була асистентка Марґарита Орестівна Габель²⁾. Вона провадила семінар з російської літератури, на якому я прочитав дві доповіді: про поезію Г. Державіна³⁾ на першому році і дуже довгу і дуже хвалену доповідь про творчість Олександра

Лл. 108. Олександр Білецький.
Світлина кін. 1930-х рр.

*Ил. 130.
Василь Седляр.
«Розстріл».
1927 р.*

каво ідеалізовані образи комсомольців, революційних робітників і червоноармійців, подоби́зни облич вождів партії, — усе це було мені чуже ідейно і пласке як малярство. Але 1927 рік приніс зміну. Тоді з нагоди десятиріччя Жовтневої революції в залах архієрейської резиденції при Покровському монастирі (що давно вже не був монастирем) відбулася виставка малярства й скульптури з усієї України і всіх напрямів¹⁾. І тут не обійшлося без АХРРівщини, але вона не панувала. Я не маю тепер каталога виставки, можу говорити тільки про те, що утрималося в пам'яті. З реалістів можна було якось сприйняти дещо орнаменталізований реалізм Прохорова²⁾, європейські впливи позначалися на сконцентровано рельєфних портретах Шаронова³⁾, що трохи нагадували Ежена Кар'єра⁴⁾, новіші західні впливи помітні були на густою фарбою покладених навмисне примітивізованих картинах Пальмова⁵⁾ (про новочасне західне мистецтво я знав головне з репродукцій і статтів у московському журналі «Печать и революция»⁶⁾). Але найбільше, невідладне враження лишили картини бойчуків — Седляра⁷⁾, Падалки⁸⁾, Шехтмана⁹⁾ (мені особливо подобався Шехтман з його монументальністю постатей і ніжністю фарб), Гвоздика¹⁰⁾, до яких приєднувалися графіка Налепинської-Бойчук¹¹⁾ і Сахновської¹²⁾, а також одна маленька картина Довженка¹³⁾, що різнилася відмінною технікою — олія, — але відзначалася такою ж продуманістю композиції, розрахованої на враження монументальности, як у декого з пізніх італійських примітивістів. Я ходив ще і ще на виставку, я дивився на Шехтмана, Седляра, Падалку, і мені вже не в голові були методичні науки Машкіна (Канашкіна, як його перехрестив був Хвильовий¹⁴⁾) і блощиці моєї восьмиметрової кімнатки. Від того часу я жадібно збирав усе, що

монійній співпраці з КГБ взявся розшукати докази моєї нібито співпраці з нацистами (в радянській термінології “фашистами”), йому гостинно відкрили ультра-таємні фонди публікацій німецького засягу і єдиний компромітаційний матеріал, що він знайшов, була ця замітка плюс мої власні спогади в передмові до моєї «Не для дітей»¹⁾. Цього було досить, щоб майже всі його послідовники, розміщені тоді майже в усіх провідних університетах Америки, почали ретельно виконувати директиву. Про причини Якобсонового гніву, про техніку відлучення від храму науки, про риси баранячости в людській поведінці — пізніше, тут досить тільки згадати про початок і формальний привід Малбрукового походу²⁾. Пікантний штрих до цього додає ще та обставина, що, власне, буйна аудиторія горішніх поверхів не складалася з того, що радянською мовою зветься “трудящі маси”. Трудящі тоді подихали з голоду або йшли до руху опору, вони не мали ні сил, ні часу ходити до опери. Це було суцільно спекулянтське шумовиння, що мало бути знищене “органами радянського правосуддя”, а тепер виринуло було на поверхню і грало-буяло, як мошка в промені осіннього сонця.

Щоб улегшити розшуки моїм обвинувачам, я подав у дужках після кожної статті чи допису число газети³⁾, де воно побачило світ. З цих чисел, до речі, видно довгу відстань між числами 48 і 181⁴⁾. Це той час, коли відкинули мою статтю про Петлюру і коли вимагали від авторів, щоб вони вживали виразу “жидо-більшовицький”, на що я реагував мовчанням. А робив я це, хоч це прирікало мене на безробіття й беззаробітковість, що в тих обставинах загрожувало голодом, а ми в Харкові тоді вже добре знали, що таке голод і голодова смерть. «Нова Україна» за вміщені матеріали не давала харчів, а платила майже безвартісними грішми, але чимало днів і тижнів я не діставав нічого поза цим. Сама співпраця з «Новою Україною» не ставила переді мною морально-етичних проблем. Я не кривив душею і не писав нічого проти своїх переконань. Я не міг писати всього того, що хотів би, але слід було скористатися з нагоди і висловити те, що можна було тоді, а не можна було довгі роки перед тим. Більшого компромісу з сумлінням вимагали ті кілька речей, що я опублікував у радянський час, перед війною⁵⁾. Бо під німцями від нас таки не вимагали, щоб ми кожного разу згадували Гітлера й націоналсоціалізм, а в радянських умовах ніщо не йшло без похвали геніальному вождеві... Не мало б сенсу передруковувати сьогодні те, що я друкував у «Новій Україні», бо це речі поверхові, компілятивні й без великого інте-

ПРИМІТКИ

До с. 23

¹Docendo discimus (лат.) — ‘навчаючи, вчимося’. Цей популярний вислів, як гадають, утворено з фрази, що міститься в «Моральних листах до Луцілія» Луція Аннея Сенеки (кн. I, лист VII): “Homines dum docent discunt” (‘Люди й собі вчаться, поки навчають інших’).

До с. 24

¹Неточна цитата з Гомерової «Іліади» (6.448-9) в російському перекладі Василя Жуковського. Пор.: “Будет некогда день, и погибнет священная Троя. | С нею погибнет Приам и народ копыеносца Приама”.

²Юрій Шевельов помер у Пресвітеріанській Лікарні Нью-Йорку 9 год. 15 хв. ранку 12 квітня 2002 р.

³Скорочені рядки з Шевченкового вірша «Мені однаково, чи буду...». Пор.: “Малого сліду не покину | На нашій славній Україні, | На нашій — не своїй землі”.

⁴«Правда» — центральна газета російських комуністів, що існує з 1912 р.

⁵«Свобода» — друкований орган Українського Народного Союзу в США, найстаріша українська газета з видаваних до сьогодні (виходить безперервно з 1893 р.).

⁶Хвороба Івана Франка, пов’язана з галюцинаціями та нерухомістю рук, загострілася 1908 р. й дуже дошкуляла йому до самої смерті 1916 р. У галицькому суспільстві ходили чутки про її “непристойний” характер (зокрема, про сифіліс, яким Франко мав би заразитися в Відні, де робив докторат у 1892–1893 рр.). Сучасні фахівці твердять, що то був неспецифічний ревматоїдний поліартрит (не розпізнаний і неправильно лікований). У своєму останньому листі до Сергія Вакуленка, датованому 20 грудня 2001 р., Ю. Шевельов про власний стан зазначав так: “Вибачте моє теперішнє писання, *Schönschreiben* [‘краснопис’ (нім.)], — ніби з Франком...” [особистий архів С. Вакуленка].

До с. 25

¹*Hnatjuk V. Die Brautkammer. Eine Episode aus den ukrainischen Hochzeitsbräuchen // Anthropophyteia. Jahrbuch für folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral. — 1909. — Bd. 6. — S. 113-149; Das Geschlechterleben des ukrainischen Bauernvolkes. Folkloristische Erhebungen aus der russischen Ukraina / Aufzeichnungen von Pavlo Tarasevskij; Einleitung und Parallelenachweise von Volodymyr Hnatjuk; Vorwort und Erläuterungen von Friedrich S. Krauss. — Leipzig: Deutsche Verlagaktiengesellschaft. — 1909. — Tl. I. — 467 S.; Das Geschlechterleben des ukrainischen Bauernvolkes in Österreich-Ungarn / Folkloristische Erhebungen von Volodymyr Hnatjuk. — Leipzig: Ethnologischer Verlag, 1912. — Tl. II. — 464 S.*

²Франсового секретаря звали Жан-Жак Брусон. Його спомини вийшли в Парижі 1924 р. під оригінальним заголовком «Anatole France en pantoufles», тобто ‘Анатоль Франс у пантофлях’. По-російськи його було відтворити нелегко, оскільки формула ‘в тапочках’ виглядала б занадто комічно. Ю. Шевельов править про такий переклад цього твору: *Бруссон Ж.-Ж. Анатоль Франс в туфлях и халате /*

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Агін Олександр — 353, 658
Адам Адольф — 612
Айхендорф, Йозеф фон — 482, 558,
701
Аксенів (Аксџонов) Андрій — 365,
662
Аксџонов Іван — 175, 619
Алеві Людовік — 634
Александров, студент — 184, 196
Алексєєва-Мєхєєва Варвара — 126,
606
Алчевські — 596, 630, 639, 663, 649
Альбарє Сєлєста — 25, 579
Амвросій (Ключарєв), архієпископ
— 631
Андрєєв Леонід — 80, 124, 179, 590,
604, 621
Андріолетті Іван — 581
Андрон, завідувач
торгпромпрофшколи — 142, 144
Анісімов, викладач
торгпромпрофшколи — 140
Аннушка, нянька Ю. Шевельова —
72
Аносов Микола — 306-307
Аносов, профєсор — 306
Анрі IV Наваррський — 391, 691
Антонич Богдан-Ігор — 530, 555-
556, 564, 696, 702
Антонович Володимир — 562, 702
Антонович Дмитро — 562, 702
Антонович Марко — 562, 702
Антонович Михайло — 562, 702
Анюгіна Віра — 273
Аполінер Гійом — 482
Апухтін Олексій — 585
Арно Антуан — 600
Арнштам Лео — 654
Артем (Сєргєєв Федір) — 99, 597
Арцибашєв Дмитро — 124, 604
Асєєв Микола — 343, 655

Афіногєнов Олександр — 327, 650
Ахмєтєва (Горєнко) Анна — 589
Ахмєтєлі Сандро — 231, 239, 328,
634

Б

Багалій Дмитро — 683
Багринівська (Проценко) Параскєва
— 15, 551-553, 699
Багринівський Микола — 699
Багрянний Іван — 293, 523
Бажан Микола — 446, 482
Базаров Володимир —
див. Руднєв Володимир
Байрон, Джордж Гордон — 311, 612,
648, 685
Бакуменко Данило — 367, 662
Балабан Борис — 234, 634, 636, 650
Балицький Кєволод — 409, 672
Бальмонт Кєстянтин — 131
Баранович Лазар — 556-557
Барановська Віра — 126, 606
Баратов Леонід — 616
Барка Василь — 88
Бармас Михайло — 104, 106-108,
112, 137, 164, 166, 201, 228, 239,
314, 377-378, 491, 495
Бармас Розалія —
див. Познанська Розалія
Барток Бєла — 697
Батайлє (Батайї) Анрі — 124, 126, 604
Бахтін Іван — 585
Баштова Надія — 599
Бєзпєрчий Дмитро — 591
Бєкарюкова Кєнєя —
див. Лінтварьєва Кєнєя
Бєкетєв Олексій — 581, 584
Бєклємшєва Ірина — 633
Бєранжє, П'єр-Жан дє — 482, 558,
701